

स्वभावदोष (षड्रिपू)-निर्मूलनाचे १७

महत्त्व आणि गुणसंवर्धन प्रक्रिया

ॐ

प्रस्तुत खंडाचे मनोगत

ॐ

एखाद्या व्यक्तीच्या सुख-समाधानाचा विचार करतांना 'स्वभाव' हा घटक प्रामुख्याने लक्षात घेणे आवश्यक ठरते. व्यक्तीच्या वर्तनावरून तिच्या स्वभावाची परीक्षा करता येते. व्यक्तीचे वर्तन हे तिच्या वृत्तीवर अवलंबून असते. व्यक्तीमत्त्वातील गुण-दोषांचा प्रभाव व्यक्तीच्या वृत्तीवर असतो. स्वभावदोष हे व्यक्तीच्या सुख-समाधानास बाधक ठरतात, तर गुण हे पूरक ठरतात. स्वभावदोषांमुळे व्यक्तीचे वैयक्तिक जीवन तणावग्रस्त होते. व्यक्तीतील स्वभावदोष हे सामाजिक व राष्ट्रीय स्वास्थ्यासही बाधक ठरतात. त्यामुळे व्यक्तीगत जीवनावरही दुष्परिणाम होतो. या सर्व कारणांमुळे सुखी व समाधानी जीवन जगण्यासाठी स्वभावदोषांचे निर्मूलन व गुणांचे संवर्धन करणे अपरिहार्य ठरते.

कोणतीही कृती करण्यापूर्वी ती करण्यामागील शास्त्र आपण बुद्धीने समजून घेतल्यास तिचे महत्त्व मनाला प्रभावीपणे समजते. त्यामुळे शास्त्र समजून केलेली कृती अधिक मनापासून झाल्याने परिणामकारक होते. स्वभावदोषांमुळे होणारी अपरिमित हानी, तसेच त्यांचे निर्मूलन व गुणसंवर्धन यांमुळे विविध स्तरांवर होणारे लाभ जाणून घेतल्यास स्वभावदोष-निर्मूलन व गुणसंवर्धन यांचे महत्त्व मनावर प्रभावीपणे बिंबवता येईल, तसेच या प्रक्रिया नियमितपणे, सातत्याने व परिणामकारकरीत्या अमलात आणण्यास मदत होईल.

प्रस्तुत ग्रंथातील 'प्रकरण १ - स्वभावदोष-निर्मूलनाचे महत्त्व'मध्ये मनाचे कार्य; संस्कारांची निर्मिती; स्वभावदोष-निर्मूलनाबद्दलचे गैरसमज व त्यांमागील कारणे; स्वभावदोषांमुळे व्यक्तीगत जीवनात होणारी हानी वगैरे मुद्दे सविस्तरपणे दिले आहेत. स्वभावदोषांमुळे विविध योगमार्गांत होणारे नुकसान, व्यष्टी व समष्टी साधनेत होणारी अपरिमित हानी यांविषयीची विस्तृत माहितीही दिली आहे. तसेच स्वभावदोष-निर्मूलनामुळे व्यक्तीच्या व्यावहारिक व आध्यात्मिक उन्नतीत बाधा

ॐ

ॐ

ॐ

ॐ

आणणाऱ्या वाईट शक्तींच्या त्रासांचे निवारण होण्यामागील शास्त्र, स्वभावदोषांमुळे उद्भवलेल्या सामाजिक व राष्ट्रीय समस्यांमागील कारणे आणि त्या समस्यांच्या निराकरणासाठी करावयाचे सर्वकष उपाय वगैरे मुद्यांचा ऊहापोहही केला आहे. ग्रंथातील पृष्ठ-संख्यावाढीच्या कारणास्तव या प्रक्रियेची सविस्तर माहिती या खंडात अंतर्भूत करण्याऐवजी या ग्रंथमालिकेतील दुसऱ्या खंडात दिली आहे.

जीवनातील विविध क्षेत्रांत यशस्वी होण्यास आवश्यक असलेले 'प्रभावी' व 'आदर्श' व्यक्तीमत्त्व विकसित करण्याकरता स्वभावदोष-निर्मूलनाबरोबरच गुणसंवर्धनासाठीही प्रयत्न करणे आवश्यक ठरते. गुणसंवर्धन प्रक्रियेचे महत्त्व, त्यामुळे होणारे लाभ, या प्रक्रियेतील विविध टप्प्यांत करावयाचे प्रयत्न वगैरे मुद्यांविषयी सविस्तर माहिती या ग्रंथात 'प्रकरण २ - गुणसंवर्धन प्रक्रिया'मध्ये दिली आहे.

हा ग्रंथ अभ्यासून वाचकांनी स्वभावदोष-निर्मूलन व गुणसंवर्धन यांसाठी प्रयत्न करून जीवन सुखमय करावे, तसेच धर्माचरण करून राष्ट्राच्या सर्वांगीण उत्कर्षासाठी कृतीशील व्हावे, ही श्रीगुरुचरणी प्रार्थना. - संकलक

ॐ

ॐ

टीपा १. आध्यात्मिक पातळी : प्रत्येक व्यक्तीमध्ये सत्त्व, रज अन् तम हे त्रिगुण असतात. साधना करू लागल्यावर व्यक्तीमधील रज-तम गुणांचे प्रमाण घटू लागून सत्त्वगुण वाढू लागतो. सत्त्वगुणाचे प्रमाण जितके जास्त, तितकी आध्यात्मिक पातळी जास्त असते. कलियुगातील सर्वसाधारण व्यक्तीची आध्यात्मिक पातळी २० टक्के असते, तर मोक्षाला गेलेल्या व्यक्तीची पातळी १०० टक्के असते अन् तेव्हा ती त्रिगुणातीत होते.

२. या ग्रंथात अन्य संदर्भग्रंथ, तसेच लिखाण यांतून काही विषय (मुद्दे) घेतले आहेत. अशा विषयांच्या अंती लहान अक्षरांत कंसात संदर्भक्रमांक घातले आहेत. त्याचे विवरण ग्रंथाच्या शेवटी 'संदर्भसूची'मध्ये दिले आहे.

प्रकरण १ : स्वभावदोष (षड्रिपू)-निर्मूलनाचे महत्त्व

अनुक्रमणिका

१. मन	२१
१ अ. अध्यात्मशास्त्राप्रमाणे	२१
१ आ. आधुनिक मानसशास्त्राप्रमाणे	२२
१ आ १. बाह्य मन (कॉन्शस माइंड)	२२
१ आ २. अंतर्मन (सबकॉन्शस माइंड)	२२
२. संस्कार	२४
३. स्वभाव	२६
३ अ. स्वभावातील गुण-दोष	२७
४. स्वभावदोष (षड्रिपू)-निर्मूलन प्रक्रिया	२८
५. स्वभावदोष-निर्मूलनाबद्दलचे गैरसमज	२९
६. स्वभावदोष-निर्मूलनाबद्दलच्या गैरसमजांमागील कारणे	३०
७. व्यष्टी जीवन सुखी होण्यासाठी स्वभावदोष-निर्मूलनाचे महत्त्व	३२
७ अ. स्वभावदोष-निर्मूलन करण्याचे कारण - सर्व कृती मनामुळे होणे	३२
७ आ. स्वभावदोषांमुळे होणारी हानी	३२
७ आ १. व्यावहारिकदृष्ट्या	३२
७ आ २. आध्यात्मिकदृष्ट्या	३६
अ. विविध योगमार्गांत अडथळे आणणारे स्वभावदोष	३७
आ. व्यष्टी साधनेत होणारी हानी	३८
इ. समष्टी साधनेत होणारी हानी	५१

८. स्वभावदोष व संत	५३
८ अ. स्वभावदोष-निर्मूलनाचे संतांनी सांगितलेले महत्त्व	५३
८ आ. स्वभावदोष-निर्मूलनासाठी संतांनी केलेले प्रयत्न	५४
९. स्वभावदोष-निर्मूलनामुळे होणारे लाभ	५५
९ अ. व्यावहारिकदृष्ट्या	५५
९ आ. आध्यात्मिकदृष्ट्या	५५
१०. समष्टी जीवन सुखी होण्यासाठी स्वभावदोष-निर्मूलनाचे महत्त्व	७२
१० अ. व्यष्टी जीवनातील सुखाचा समष्टी जीवनाच्या सुखाशी असलेला संबंध	७२
१० आ. समाज व राष्ट्र यांच्या संदर्भात स्वभावदोष-निर्मूलन	७२
१० इ. स्वभावदोष-निर्मूलनाच्या दृष्टीकोनातून धर्मपालनाचे महत्त्व	७६
११. समष्टी जीवन सुखी व समृद्ध होण्यासाठी करावयाचे सर्वकष उपाय	७८
११ अ. स्वतःत व समाजात साधकत्व निर्माण करणे	७८
११ अ १. समाजात साधकत्व निर्माण करण्यासाठी स्वभावदोष-निर्मूलन व गुणसंवर्धन यांचे महत्त्व	७४
११ आ. क्षात्रवृत्ती बाणवणे	८०
११ आ १. क्षात्रवृत्ती बाणवण्यासाठी स्वभावदोष-निर्मूलन व गुणसंवर्धन यांचे महत्त्व	८०
११ इ. राष्ट्राभिमान व राष्ट्रभक्ती बाणवणे	८१
११ इ १. आंतरिक ऐक्य-निर्मितीच्या दृष्टीकोनातून अहं व स्वभावदोष यांच्या निर्मूलनाचे महत्त्व	८२
१२. मृत्युत्तर होणारे लाभ	८५
१३. स्वभावदोषांविषयी काही जिज्ञासूंनी विचारलेल्या शंकांचे निरसन	८६